

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОПІКУ В ПОЛЬЩІ (1918-1939 РР.)

LEGAL ENSURING OF RIGHT FOR CUSTODY IN POLAND (1918-1939)

Онишко О.Б.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті розглядаються проблеми встановлення та припинення опіки в Польщі (1918-1939 рр.), їх нормативно-правове забезпечення. Визначаються права та обов'язки опікуна, органи, які встановлювали опіку чи піклування над неповнолітніми (суд, Сімейна рада). Характеризуються межі допустимих правочинів опікуна по відношенню до майна підопічного і можливість неповнолітнього самостійно користуватися своєю дієздатністю. Подається перелік осіб, які не могли здійснювати опіку.

Ключові слова: опіка, неповнолітній, опікун, підопічний, права та обов'язки, відповідальність, Сімейна рада, суд.

В статье рассматриваются проблемы установления и прекращения опеки в Польше (1918-1939 гг.), их нормативно-правовое обеспечение. Определяются права и обязанности опекуна, органы, которые устанавливали опеку над несовершеннолетними (Суд, Семейный совет). Характеризуются пределы допустимых правомочий опекуна в отношении имущества подопечного и возможность несовершеннолетнего самостоятельно пользоваться своей дееспособностью. Подается перечень лиц, которые не могли осуществлять опеку.

Ключевые слова: опека, несовершеннолетний, опекун, подопечный, права и обязанности, ответственность, Семейный совет, суд.

The problem of establishing and terminating custody in Poland (1918-1939), as well as its legal support is examined in the article. Rights and duties of a curator and authorities which established custody over underage childrens and incapable persons (Court, Family Council) are determined. Limits of acceptable legal actions of custody according to the property of the ward and possibility of underage childrens to use his legal capacity by their own are characterized. The list of persons who can not implement custody is submitted.

Key words: custody, underage child, custodian, ward, rights and duties, responsibility, Family Council, Court.

Актуальність проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку української державності наукові дослідження у сфері історії права дають можливість об'єктивно вивчати та узагальнювати закономірності розвитку окремих правових інститутів, і на підставі наукових результатів робити важливі для української правової науки висновки. З огляду на це актуальними залишаються дослідження у сфері встановлення, та припинення опіки. Правові стандарти функціонування опікунських правовідносин на території сучасної України беруть свій початок від чинних на наших територіях нормативно-правових актів у різний історичний період. Вивчаючи історико-правовий досвід Польщі у міжвоєнний період, де було акумульовано законодавство Австрії, Німеччини, Франції, в основу якого покладена європейська правова традиція, доцільним буде розширити науково-практичні знання щодо забезпечення права на опіку як одного із основних інститутів у сфері дотримання прав людини загалом та дитини зокрема.

Мета дослідження – проаналізувати нормативно-правове забезпечення права на опіку в Польщі (1918-1939 рр.), відповідно до усіх чинних на території Другої Речі Посполитої, нормативно-правових актів.

Стан дослідження. Наукові здобутки з даної проблеми можна зустріти у працях відомих польських правників кінця XIX – початку XX століття, які займа-

лися питаннями формування цивільного права загалом та права опіки зокрема в умовах виникнення та розбудови нової на той час польської держави – Другої Речі Посполитої, зокрема: В. Абрахам, Г. Босовський, Ф. Золл, С. Голуб, Е. Маргуліс, Х. Конік, які до того ж входили до складу кодифікаційної комісії Польщі щодо створення кодифікованого нормативно-правового акту у сфері регулювання сімейних відносин, а також українські правники тієї епохи: С. Дністрянський, К. Левицький, С. Федак, М. Шухевич. У сучасний період частково цієї тематики торкалися у своїх наукових дослідженнях І. Бойко, В. Гомонай, М. Гримич, С. Макаруч, Б. Ринажевський, Н. Рудий, а також польські історики права, такі як: З. Зажицкі, К. Суйка-Зелінська, С. Плаза та ін.

Виклад основних положень. Починаючи із другої половини XIX століття численна кількість світових психологів обґрунтувало потребу розвитку нової на той час ділянки досліджень – формування особистості людини, починаючи з її народження, тобто ще у дитячому віці. Результатом цього і стало прийняття у 1923 р. на конгресі у Женеві Декларації про права дитини, норми якої полягали у створенні кожною державою-учасницею умов для нормального фізичного та психічного розвитку дитини, її виховання та права на захист.

Дослідження як польських так і інших науковців кінця XIX – початку XX століття підтверджували

вплив оточення та навколишнього середовища на розвиток дитини як особистості, висувало на перший план значення родини як першого і найважливішого оточення дитини. У випадку відсутності батьків неповнолітнім призначався опікун, який міг бути далеким чи близьким родичем підопічного, або іншою особою, визначеною гміною, судом чи іншим уповноваженим органом [6].

Опіка – це був публічний обов'язок особи, від якого не можна було ухилитися, навіть якщо опіка встановлювалася примусово і над чужою особою. Якщо опікуном призначалася жінка, суд призначав ще й чоловіка як співопікуна, у випадках, коли власність підопічного була великою, чи підопічний був позашлюбною дитиною. Співопікун повинен був підтримувати жінку-опікуна порадою та здійснювати з нею спільні правочини з дозволу Суду опіки [2, с. 354-358].

На колишніх російських територіях, де чинним був Звід законів Російської імперії 1832 р. (далі – Звід законів), за наявності поважних причин від опіки можна було відмовитися, що утруднювало організацію опікунських відносин. Там існувало два види опіки: родинна (з'явилася після I Світової війни), застережна (призначалася гміною). У західних воєводствах Польщі, де чинним був Німецький цивільний кодекс 1896 р., функції опіки виконував Суд опіки, який призначав опікуна і контролював діяльність останнього до припинення опіки. Існували і Сімейні ради, однак, вони були лише формальними і жодного впливу на відносини опікуна та підопічного не мали. Були відомі і Гмінні сирітські ради, які також були підконтрольні Судам опіки [8, с. 255-260].

На території Галичини та Волині, де чинним був Австрійський цивільний кодекс 1811 р., опікуна призначав суд із числа працівників місцевої адміністрації. Тут існували три види опіки: за заповітом, правова (за нормами чинного законодавства) і судова. Як правило, опікуном встановлювався чи призначався родич підопічного. Існували в той час і Опікунські ради, які мали статус дорадчого органу при встановленні опіки. Вони скликалися вкрай рідко, оскільки першочергово питання про встановлення опікунства здійснювалося у судовому порядку [7, с. 212-215].

У центральних воєводствах Польщі – колишньому Конгресовому Королівстві¹, де чинним був Польський цивільний кодекс 1825 р., існувало 4 види опікунських органів: головний опікун, додатковий опікун, сімейна рада і суд. Причому, останній відіграв незначну роль, оскільки відносини опіки

у центральних воєводствах Польщі мали родинний характер, і головну роль відігравала Сімейна рада, яка і призначала опікуна з числа родичів неповнолітнього, або з числа осіб, які користувалися беззаперечною родинною довірою. Як правило, додатковий опікун також призначався вкрай рідко, оскільки питання щодо майна підопічного вирішувала Сімейна рада [1, с. 186-191].

Для дітей, позбавлених батьківської влади, тобто тих, які народилися у позашлюбних відносинах, суд призначав опікуна в обов'язковому порядку. Опікун повинен був піклуватися над підопічним, прикладати зусилля для його належного виховання, а також утримувати його з коштів отриманих від осіб, які повинні виплачувати такі кошти (родина матері), або якщо коштів не було – утримання надавалося з державного фонду для бідних. Опікун реалізовував батьківську владу і замінював підопічному батька, натомість підопічний був зобов'язаний поважати та шанувати свого опікуна. У зв'язку із виконанням вищевказаних функцій, усі дії опікуна підлягали контролю з боку Суду опіки. Розпорядження майном підопічного також здійснювалося під контролем Суду опіки. Усе майно було описане і застраховане Судом опіки, а щодо окремих речей існували окремі норми: коштовності і цінні папери знаходилися на депозиті суду опіки; щодо готівки, то вона теж могла вкладатися у цінні папери, зберігатися у Касі заощаджень², або надаватися у кредит під відсотки іншим особам до досягнення повноліття підопічного. Рухоме майно могло бути продане, якщо воно не становило родинної пам'ятки або не використовувалося підопічним для власних потреб. Нерухоме майно могло бути продане лише у виняткових випадках за рішенням Суду опіки. По закінченню терміну опіки опікун подавав до Суду опіки кінцеві рахунки щодо розпорядження майном підопічного. Якщо прибутки від майна були вищі від прогнозованих, опікуну виплачувалася винагорода, сума якої не повинна була перевищувати 800 злотих щорічно.

Опікун ніс відповідальність за будь-яку шкоду, нанесену підопічному або його майну, але він не ніс відповідальності за шкоду, нанесену його підопічними.

Опікун вважався юридичним представником підопічного і здійснював правочини від його імені до досягнення останнім 7 років. Після 7 років опікун був співвиконавцем правочинів підопічного, затверджував дані правочини, за винятком справ, які знаходилися у вільному розпорядженні малолітнього.

Суд призначав опікуном ту особу, на яку вказав батько у заповіті, і у більшості випадків – це була матір. У випадку відсутності в заповіті таких записів, суд першочергово встановлював опікуном матір, потім – діда по батьківській лінії, бабусю по батьківській лінії, найближчих родичів, і, нарешті, будь-якого дієздатного родича [4, с. 113-115].

На території колишнього Конгресового королівства, першочергове право опіки над дітьми належало матері, однак існувало поняття так званого «додаткового опікуна». Опіка здійснювалася під наглядом

¹ Польська держава, утворена рішенням Віденського конгресу у 1815 р., у складі Російської імперії на підставі унії укладеної між Російською імперією та Польщею, за якою російський імператор Олександр I вважався і королем Польщі. Першопочатково Польське Королівство було утворене на підставі открийованої Конституції 1815 р., яка була чинною до 1832 р. та згодом замінена Органічним статутом для Польського королівства. До 1918 р. Конгресове королівство існувало як частина Російської імперії.

² Почтова каса заощаджень (пол. – Pocztaowa Kasa Oszczędności), утворена Декретом Президента Польщі від 07.02.1919, у 1919 році – був утворений державний банк – Універсальна каса заощаджень Банк польський (пол. – Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski).

Опікунської ради, куди входили: три родичі батька і три родичі матері. На територіях західних воєводств Польщі, де чинним був Німецький цивільний кодекс, крім основного опікуна, опіку здійснював додатковий опікун і Сімейна рада. Під опіку також підпадали повнолітні недієздатні діти. Додатковий опікун призначався в окремих випадках при здійсненні правочинів, в яких основний опікун був некомпетентний. Так, додатковими опікунами могли бути призначені: адвокати (при веденні майнових справ підопічного та його представництва у суді), особи, які мали духовний сан (для релігійного виховання підопічного) і т.д. [3, с. 1195-1198].

Загальними для усієї Польщі були норми, щодо осіб, які не могли бути опікунами, а саме: малолітні; недієздатні чи обмежено дієздатні особи; засуджені; особи, які не заслуговували довіри (виключені з заповіту батьком чи матір'ю родичі, особи, які знаходяться в стадії судового процесу з неповнолітнім чи з його власністю, особи, які знаходилися в неприязних стосунках з малолітнім чи з його родиною); особи, які мали духовний сан (за винятком матері та бабусі); військові; особи, які займали публічні посади чи були представниками влади; особи, яким виповнилося 60 років;

особи, які вже здійснювали опіку над трьома підопічними; особи, які здійснювали опіку над п'ятьма дітьми чи онуками [6].

Якщо опікуна з числа родичів не було, то опіка надавалася так званому «генеральному опікунові», визначеному гміною, або місцевому органу опіки, чи місцевій спілці охорони молоді. Така опіка називалася професійною, тобто здійснювалася спеціально уповноваженими органами. Якщо неповнолітній знаходився у дитячому будинку, то спеціальна опіка не призначалася, і правами опікуна наділявся директор дитячого будинку [4, с. 121-123].

Припинення опіки здійснювалося із досягненням підопічним повноліття (21 року), або перед досягненням повноліття після того, як підопічному виповнювалося 18 років, або якщо межі батьківської влади були продовжені на певний термін.

На колишніх австрійських територіях та у Мало-польщі існували і й додаткові опікуни або особливі куратори, які призначалися у виключних випадках, наприклад, куратор на період відсутності підопічного для здійснення певного виду правочинів, куратор з управління власністю, куратор у відносинах спадщини, куратор, який вів справи родини, куратор малолітнього, який представляв інтереси останнього у відносинах з родиною чи опікуном, куратор власників цінних паперів та інші. Їх права та обов'язки визначалися чинним законодавством та рішенням суду [9, с. 91-92].

У встановленні опікунства відмінними вважалися норми Зводу законів, оскільки опікуна визначав місцевий суд за обов'язковим погодженням із сімейною радою. Сімейна рада складалася із родичів підопічного – по прямій лінії, а якщо таких не було – по бічній лінії. У випадку відсутності родичів у місцевості проживання підопічного, місцевий суд розшукував

і викликав родичів з інших регіонів. Якщо родичів виявлено не було, то до Сімейної ради суд запрошував навіть осіб, які були в приязних стосунках з батьками підопічного [8, с. 52-53]. Таким чином, без рішення сімейної ради суд не міг вирішити питання про надання опіки над неповнолітнім, на відміну від норм Австрійського цивільного кодексу та Німецького цивільного кодексу.

У західних воєводствах Польщі основні рішення по справах підопічного приймав суд. Навіть у випадку незгоди опікуна з таким рішенням суду, воно не мало зворотної сили. Підопічний, якому виповнилося 14 років міг самостійно оскаржувати до суду дії опікуна, що стосувалися його особи (методів виховання, навчання, вибору місця проживання, нанесення моральних чи тілесних ушкоджень), а також окремі справи, що стосувалися його власності (продаж маєтку чи його частин, придбання власності і т.д.). При цьому у суді першої інстанції не обов'язковою була навіть присутність адвоката, як представника інтересів підопічного. Однак при поданні апеляції така скарга повинна була бути підписана адвокатом [3, с. 1191-1192]. Також, на відміну від інших воєводств, у західних воєводствах існували так звані «Суди опіки», які склалися із професійних суддів і розглядали справи, що стосувалися лише опіки та піклування.

Слід зазначити, що Німецький цивільний кодекс містив значну кількість норм, які регулювали майнові відносини підопічного, визначали перелік правочинів, які основний опікун міг здійснювати без погодження з додатковим опікуном чи судом опіки. Так, від імені підопічного, опікун міг здійснювати: 1) розпорядження рухомим майном, крім коштовностей та цінних паперів; 2) повернення боргу (не більше 300 злотих); 3) виступати позивачем і відповідачем у суді; 4) приймати подарунки зо договором дарування; 5) ведення від імені підопічного підприємницької діяльності і т.д. [5, с. 326-330]. Вищевказаний кодекс визначав і перелік правочинів, які опікун мав право здійснювати лише з дозволу суду, а саме: усі правочини, що стосувалися земельної власності підопічного (розпорядження, користування, надання дозволу на забудову, здача в оренду, іпотеку), купівля-продаж земельної ділянки чи її частини, чи права на землю, заміна однієї земельної ділянки іншою, прийняття рішення про відмову підопічного від спадщини чи її частини, продаж чи купівля права на зайняття підприємницькою діяльністю, оренда земської нерухомості, а також здійснення на орендованих землях підприємницької діяльності і т.д. [3, с. 1199-1201].

Висновки. Виходячи із вищевикладеного, слід зазначити, що у західних воєводствах Польщі вирішення питань у відносинах опіки здійснював Суд опіки, на колишніх австрійських землях – місцевий суд, у центральних воєводствах Польщі – основні опікунські функції виконували Сімейні ради, на колишніх російських територіях – окружні суди. Після того, як підопічному виповнилося 14 років, будь-які правочини, що здійснював опікун повинні

були бути з ним погоджені. Як би не були розширені права жінок у Польщі в міжвоєнний період, самостійно здійснювати усі правочини у сфері опіки вони не могли, і у більшості випадків суд чи сімейна рада призначали ще й додаткового опікуна, особливо це стосувалося центральних воєводств Польщі. Загалом, відносини опіки у Польщі в міжвоєнний період характеризуються неупорядкованим характером їх встановлення і реалізації. Це

пов'язане, перш за все з тим, що єдиного нормативно-правового акту у системі встановлення та реалізації опікунських відносин прийнято не було, як зрештою і нового Цивільного, або хоча б Сімейного кодексів. Оскільки Польща, була державою із канонічною спрямованістю у системі сімейного права, то і відносини опіки носили сімейний характер, а рішення судів у відносинах опіки мали, в більшій мірі, формальний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Польша. Законы. Гражданские законы губерний царства Польского. – Т. 1: Гражданское уложение 1825 г. и Положение о союзе брачном 1836 г. – СПб., 1875. – 245 с., CV с.
2. Berdowski F. Zbiór przepisów prawa cywilnego oraz niektórych przepisów specjalnych / Ferdynand Berdowski. – Grudziądz: Drukarnia Rzemieslnicz, 1938. – 923 s.
3. Encyklopedia podręczna prawa prywatnego // Pod. red. Henryka Konika. – Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt XII– XVI. – 1525 s.
4. Jaworski W. L. Prawo cywilne na ziemiach polskich: w II t. T. II. Cz. I. Rodzice i dzieci / Władysław-Leopold Jaworski. – Warszawa; Kraków: Nakładem i drukiem J. Czernieckiego w Krakowie, 1920. – 208 s.
5. Kodeks Niemiecki cywilny wraz z ustawą wprowadczą: w II cz. Cz. I. – Bydgoszcz: Biblioteka polska, 1922. – 405 s.
6. Popiel Mateusz. Prawo prywatne II RP / Mateusz Popiel // Електронний ресурс: Режим доступу: <https://popielmateusz.files.wordpress.com>.
7. Powszechna księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów Monarchji austriackiej. Z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami. – Cieszyn: Nakład Karola Malika, 1894. – 602 s., LXVIII s.
8. Prawo cywilne obowiązujące na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej // Zwód praw b. Cesarstwa Rosyjskiego. – T. X. – Cz. 1. – Wilno: Skład główny w księgarni S. Rutskiego, 1931. – IV, 544 s.
9. Samolewicz Stanisław. Zarys prawa cywilnego obowiązującego w b. zaborze austriackim. – Lwów: Księgarnia Nakładowa, 1932. – 272 s.